

Posudek
oponenta na diplomovou práci Elišky Churaňové
Fonotaktická osnova českého slova a mluvního taktu

Diplomová práce Elišky Churaňové je materiálová studie z výzkumu zaměřeného na získávání a prohlubování poznatků o zvukové stavbě češtiny na současném materiálu a s použitím aktuálně dostupných metod. Pohybuje se na strukturní úrovni slova a snaží se mapovat podobu dvou jednotek této roviny, slova a taktu, prostřednictvím jejich hláskové stavby na pozadí kontrastu základních kategorií, konsonantu a vokálu.

Zvolená problematika je relevantní a v této podobě zatím nebyla zpracována. Výsledky mohou být přínosem jak pro základní výzkum češtiny, tak pro potřeby případných aplikací. Zpracování tématu, jak je zadáno, není jednoduché. Vyžaduje pozornou přípravu materiálu, dobrou orientaci v problematice hláskové analýzy textu a také teoretickou i praktickou zkušenost s analýzou jednotek v rovině prozodie.

Práce má 152 stran (a 11 tabulek v příloze) a lze ji rozložit na dvě rozsahem podobné části, z nichž první (kap.1-2) je věnována obecným aspektům problematiky, druhá (kap. 3-6) obsahuje popis vlastního empirického výzkumu diplomantky.

Jádrem teoretické části je 2. kapitola, v níž se autorka věnuje postupně třem problémovým okruhům. Vždy nejprve na základě výběru relevantních publikací z odborné literatury shrnuje obecné aspekty problematiky a následně se zaměřuje na údaje o češtině. Prvním tématem jsou obecné poznatky o kategorii mluvního rytmu (s. 15-23), zejména fonotaktický aspekt problematiky. Druhá část (s. 23-50) se zabývá pojetím mluvního taktu jako jednotky popisu v různých jazycích a v češtině. Poněkud komplexnější pohled na literaturu o taktu v češtině by patrně prospěl výkladům v další části práce (náměty dávám autorce k dispozici). Důkladně je zpracována třetí část kapitoly (s.51-78) věnovaná vlastní problematice fonotaktiky. Na základě několika relevantních odborných pramenů se soustřeďuje především na artikulační a akustické aspekty kontrastu vokál - konsonant a jeho podílu na stavbě jednotlivých částí slabiky v různých jazycích. Následně opět shrnuje poznatky o struktuře slabiky v češtině a fonotaktické údaje z dosavadních statistických přehledů. Podrobně rozebírá výsledky uvedené v nové práci *Statistiky češtiny* (Bartoň a kol., 2009), s nimiž pak chce porovnávat výsledky svoje.

Následující kapitoly popisují vlastní empirický výzkum.

Materiál, čtené rozhlasové relace různých mluvčích, byl zvolen vhodně a jeho rozsah je dostatečný pro stanovený úkol; poskytuje 38 243 segmentů pro rozbor sekvencí VK na bázi 6639 slov. Materiál byl převeden do formátu umožňujícího automatické zpracování a pozorně upraven tak, aby nedocházelo k podstatnému zkreslení sledovaných charakteristik. Postup ukazuje dobrou zkušenost diplomantky s metodou takového výzkumu. Ošetřena byla problematika disfluencí různého druhu. Nahrávky byly rozděleny do nádechových úseků, které představovaly základní jednotku dalšího zpracování. Segmentace na hlásky a slova získaná poloautomatickým programem byla podrobena (jistě pracně) manuální kontrole. Zvláštní pozornost byla věnována přítomnosti rázu jakožto konsonantického segmentu. Označovány byly také slabikotvorné sonory. Hranice mluvních taktů byly určeny poslechem a ručně registrovány pro analýzu.

Čtvrtá kapitola (s. 92 - 135) předkládá získané výsledky a představuje jádro práce. Sledován je výskyt a kombinace 4 typů segmentů, kterými jsou vokál, konsonant, slabikotvorná sonora a ráz. Toto jemnější odstínění uvnitř základních kategorií V - K považují za velmi přínosné, jak z hlediska vlastního popisu, tak pro jakékoli aplikace opírající se o kontrasty sonority. V souladu s cíly práce jsou hraničními jednotkami slovo a takt, materiál slov je dále členěn podle slovních druhů. Analýza dat je důkladná, systematická a poskytuje úctyhodný objem údajů, zejména četnost sledovaných typů, vzorců typů nalezených v jednotkách, dvojic a trojic typů celkově i v závislosti na pozici v jednotkách. Výsledky jsou průběžně srovnávány s údaji v *Statistikách češtiny* (Bartoň a kol., 2009). Paralelní zpracování výsledků s ohledem k rázu jako konsonantickému prvku fonotaktických vzorců považují za jeden z podstatných přínosů práce.

V páté kapitole (s. 136 - 144) pak diplomantka stručně rekapituluje tematické okruhy svých analýz a shrnuje hlavní výsledky. Svá zjištění také komentuje z hlediska širších teoretických předpokladů a výsledků jiných autorů, především Bartoně a kol. Významnost uváděných dat je zřejmá, zejména údaje o fonotaktické struktuře slov jsou asi velmi spolehlivé. Užitečná jsou i fakta plynoucí z (nutně) vágnějšího určování taktů

Následující poznámky k diskusi se týkají více úplnosti výkladu než zpracování vlastního materiálu.

Ad problematika taktu

Primárním cílem práce je popis fonotaktické struktury zvolených jednotek, ovšem vymezení těchto jednotek má vliv na výsledky zkoumání. Při určování taktů činí neshodu dva (obecně známé) faktory: variabilita ve vztahu slovo - takt a variabilita v percepčním určení konkrétních taktových celků ze strany různých posluchačů. Obojí se v práci promítá, výklad však vede k otázkám.

a) Autorka deklaruje pozitivní cíl sledovat reálnou segmentaci percipovaných jednotek v textu. Cit. s. 49. *zohledňovali (jsme) nikoli takty ideální, nýbrž reálné; členění promluvy bylo tedy založeno na percepci*. Také ve výkladu o určování taktů se objevuje představa ideálního popisu: cit. s. 81 *„rozdělování řeči na reálné takty se neobešlo bez přítomnosti problematických jevů, které byly často od ideálního popisu poměrně dalece vzdáleny“* s. 81. Podoba ideálních taktů však není blíže specifikována (viz např. představy Fr. Trávnička, 1951, či J. Vachka, 1968).

b) Autorka se vícekrát dovolává spisovnosti projevu a profesionality mluvčích, případně ortoepických pravidel (např. s. 83), viz i závěrečné shrnutí v souvislosti s četností jednoslabičných taktů: cit. s. 136 *Z hlediska ideálního popisu se však v českém neutrálním spisovném projevu obvykle nevyskytují dva přízvuky vedle sebe, pokud se nejedná o konec vyšší prozodické jednotky*. Bez ohledu na neurčitost „ideálního“ popisu, kategorii „spisovnosti“ lze sotva vztahovat na (rytmické) střídání přízvučných a nepřízvučných slabik. Jediným jevem se vztahem k spisovnosti v rovině taktů je vazba předložek. Podobně v závěrečných úvahách o předrážce: cit. 136- *V případě, že bychom ale např. přízvukovanou jednoslabičnou spojku prohlásili za předrážku, popřeli bychom tím definici předrážky i taktu, v němž by se v tom okamžiku ocitly dva přízvuky, a proto se nabízí výhodnější možnost – připustit, že i ve standardních českých projevech mohou stát dva přízvuky (ve dvou samostatných taktech) vedle sebe. Čím je podložen předpoklad, že by nemohly?*

c) Konkrétní segmentace na takty, kterou diplomantka přijímá pro svou analýzu, je založena na konsenzu názoru dvou školených fonetiků (s. 81; je jedním z nich autorka?). Takový postup je dobře pochopitelný a oprávněný, protože pro zvolené zpracování materiálu je třeba získat jednoznačné řešení. Výsledek je však nezbytně poplatný kritériím, na nichž se posuzovatelé dohodli, a výklad by měl být z tohoto hlediska pokud možno určitý. Z popisu nakládání s potenciální předrážkou (s. 85-7) není např. jasné, zda byla tato kategorie zcela zrušena ve prospěch samostatnosti slova nebo se tak stalo jen v případech, kdy si posuzovatelé nebyli jisti hodnocením.

Ad problematika fonotaktických vzorců

Cílem práce bylo získat informaci o spisovné mluvené češtině. (s. 136) pokud jde o *variabilitu fonotaktických skeletů českých mluvních taktů a slov* (s. 11). Podobně jako *Statistiky češtiny* se diplomantka vzdává třídění materiálu, které by oddělilo bázi slov domácích či quasi domácích od slov zřetelně importovaného původu. Do jediného souboru zahrnuje i cizí vlastní jména a tzv. zkratková slova. Jsou-li materiálem texty rozhlasového zpravodajství, je podíl této části vzorků nezanedbatelný. Jaký je osobní názor autorky na tuto problematiku a které výsledky jsou nejvíce ovlivněny?

Následující jednotlivosti jsou motivovány příklady z různých částí práce:

Jak je v práci řešen přepis dokladů typu *režie*: jako CVCVCV nebo CVCVVV? (tak asi Statistikách češtiny, cit. s. 75)

Zkratky typu BIS, OSN jsou pro autorku jistě zajímavé z hlediska variant v užití rázu. Podle čeho jsou zařazovány jako jedna nebo více jednotek (slov, taktů)? (např. s. 96, 124)

Je nějaký důvod zdůrazňovat výsledek, že na začátku slova ani taktu nestojí v češtině slabikotvorná likvida? (např. s. 121, 122)

V číslovce typu *sedmadvacátého* se při užití rázu mění počet slabik a *m* je slabikotvorné. Lze si představit i změnu složení taktů. Promítly se tyto návazné změny v datech? (s.101).

Závěr.

Diplomová práce Elišky Churaňové *Fonotaktická osnova českého slova a mluvního taktu* je důkladná experimentální studie k závažné a dosud nedostatečně popsané části zvukové stavby češtiny. Diplomantka prokázala potřebnou orientaci v problematice a schopnost systematického výzkumu. Pořídila, analyzovala a vyhodnotila věrohodný materiál, na jehož základě získala podstatný objem nových údajů. Práci doporučuji k obhajobě a navrhuji klasifikaci *v ý b o r n ě*.

Praha, 3. 9. 2012

Prof. PhDr. Zdena Palková, CSc.